MA 2nd Sem.

Dimbeswar Barual
Associate Professor, Dept. of Assam

* মধ্যযুগীয় আলংকাৰিকৰ দ্বন্দ্ব পৰিচয় :-

অতি প্ৰাচীন কালৰে পৰা ভাৰতবৰ্ষত আলংকাৰিকসকলে কাব্য সাহিত্যৰ স্বৰূপ সম্পৰ্কে আলোচনা আৰম্ভ কৰিছিল আৰু তিনি জন আলংকাৰিকে কাব্যৰ স্বৰূপ নে কি সেই বিষয়ে আলোচনা কৰিব খুজিছিল। কাব্যৰ আলোচনা আৰু ইয়াৰ সংজ্ঞা বা গুণ আদিৰে আলংকাৰিক সকলে আলগ আলগ ভিন্ন ভিন্ন গুণ বা গোটত বিভক্ত আছিল। ৰসবাদ, বক্ৰোক্তিবাদ, ৰীতিবাদ, ঔচিত্যবাদ আৰু ধ্বনি নীতি বাদ আদি বিবিধ গুণ বা গোটৰ বিষয়ে ভাৰতীয় অলংকাৰ শাস্ত্ৰৰ বিশেষ বিশেষ আলোচনা দেখা যায়। ইয়াকেই ভাৰতীয় সাহিত্য সমালোচনা, প্ৰাচ্য সমালোচনা বা অলংকাৰ শাস্ত্ৰ বুলি কোৱা হয়। এই অলংকাৰ শাস্ত্ৰ কাব্যিক আৰু কাব্য সাহিত্যৰ সমালোচনা দাঙি ধৰি বিবিধ সংজ্ঞা বা গুণ আদিৰে পৰিচয়কাৰক আলংকাৰিক বুলি কোৱা হয়। আচাৰ্য্য ভৰত মুনি প্ৰথমগৰাকী আলংকাৰিক আৰু তেওঁৰ গ্ৰন্থ নাট্যশাস্ত্ৰক প্ৰথম ভাৰতীয় অলংকাৰ শাস্ত্ৰ বুলি কোৱা হয়। প্ৰাচীন ভাৰতীয় আলংকাৰিক সকলৰ অলংকাৰ শাস্ত্ৰৰ আধাৰতেই ভাৰতীয় সাহিত্যৰ বিচাৰ আৰু আলোচনা কৰা হৈ আহিছে। পৰৱৰ্তী মধ্যযুগত ভাৰতবৰ্ষত ভক্তি আন্দোলন গঢ় লৈ উঠিছে। এই আন্দোলনৰ গতি কিবা ছিল প্ৰথমে দক্ষিণ ভাৰতৰ আলোৱাৰ ভক্ত সকলে এই ভক্তি আন্দোলনৰ পটভূমিতেই ভাৰতবৰ্ষত বিশাল মধ্যযুগীয় বৈষ্ণৱ ভক্তি সাহিত্যৰ সৃষ্টি হৈছিল। এইখিনি সাহিত্যত (গীত, পদ, নাট) বিষ্ণু ভক্তি বা কৃষ্ণ ভক্তিৰ

গভীৰতা আৰু মাহাত্ম্য প্ৰকাশ হৈছিল। এই ভক্তি কৃষ্ণ প্ৰেম ভক্তি বুলি কোৱা হৈছিল। বৈষ্ণৱ আচাৰ্য সুনিসকলৰ মতে এই কৃষ্ণ প্ৰেম ভক্তিয়েই হল ভক্তিৰস। তেওঁলোকৰ মতে আচাৰ্য ভৰত মুনিয়ে আৰম্ভ কৰা কাব্য ৰসৰ আলোচনা পৰৱৰ্তী আলংকাৰিক সকলৰ যোগেদি প্ৰতিষ্ঠা লাভ কৰা কাব্যৰ বিবিধ ৰসৰ মাজতে ভক্তিৰস অন্যতম। ভক্তিৰস ভক্তিৰস হিচাপে প্ৰতিষ্ঠা কৰিব লোৱা এই বৈষ্ণৱ আচাৰ্যসকলকেই মধ্যযুগীয় ভাৰতীয় ভক্তিবাদী আলংকাৰিক বুলি কোৱা হৈছে।

Q. মধ্যযুগৰ ভক্তিবাদী আলংকাৰিক সকলৰ চমু পৰিচয় দাঙি ধৰা।

Ans:- (i) ৰূপগোস্বামী :- সেয়েদশ শতিকাৰ এজন পণ্ডিত বা বৈষ্ণৱ আচাৰ্য। ৰূপগোস্বামীৰ এখন উল্লেখযোগ্য গ্ৰন্থ হল— 'মুক্তামাল'। এই গ্ৰন্থত তেওঁ উল্লেখ কৰিছে যে— ভক্তি ৰসেই হাস্য, শৃংগাৰ, কৰুণ, ৰুদ্ৰ, ভয়ানক, বীভৎস, শান্ত, অদ্ভুত আৰু বীৰ ৰস এই ৯ বিধ ৰস অন্তৰ্ভুক্ত কৰে। সেই অনুসৰি ভক্তিও ৯ প্ৰকাৰৰ। ৰূপগোস্বামীয়ে সম্পাদনা কৰা 'মুক্তামাল' নামৰ পুথিখনত এই বিষয়ে সন্নিবিষ্ট কৰিছে। ড. ৰমেৰঞ্জন মিশ্ৰাদিয়ে ৰূপগোস্বামীৰ ভক্তিৰস সম্পৰ্কীয় মতটো উপস্থাপন কৰিবলৈ গৈ কৈছে, ৰূপগোস্বামীৰ মতে, যি কোনো উপায়ে ঈশ্বৰ কৃষ্ণৰ প্ৰতি ৰতিৰ আসক্তিয়েই হল ইয়াৰ স্থায়ী ভাব। ভক্ত হল ইয়াৰ আলম্বন বিভাৱ। কৃষ্ণৰ গুণ শ্ৰৱণ নায়িকা

ভক্তি সকলৰ কাৰ্য কলাপ হল উদ্দীপন বিভাৱ। ৰোমাঞ্চ প্ৰভৃতি হল ইয়াৰ ব্যভিচাৰী ভাৱ। ৰূপগোস্বামীৰ মতে, কৃষ্ণ চৰিত্ৰ সম্বন্ধীয় আখ্যান নাইবা কৃষ্ণ ভক্ত আদি সকলৰ কাহিনী আৰু আদি সইবোৰ অৱলম্বন কৰি ৰচিত হোৱা নাটকৰ অভিনয় দৰ্শনত যি মনোমুগ্ধকৰ অৱস্থাৰ সৃষ্টি হয় সেয়েই ভক্তিৰস। এই ৰস আন আন ৰসৰ দৰে প্ৰকাশিত হয় কাৰণে এইবোৰ হল ভক্তিৰসৰ বিভিন্ন বিকাশ।

কবিৰাজ বিশ্বনাথে তেওঁৰ 'সাহিত্য দৰ্পণ' নামৰ পুথিত ৰসক দশম স্থান দিছে। "বাৎসল্য ৰস" পুথিখনৰ দ্বিতীয় অধ্যায়ৰ শেষৰ ফালে তেওঁ এই বিষয়ে চমু আলোচনা কৰিছে। বাৎসল্য ৰসৰ স্থায়ীভাৱ স্নেহ। বিশ্বনাথ কবিৰাজৰ এই বাৎসল্য প্ৰেমত ৰসৰ প্ৰাধান্য আছে। প্ৰাচীন ভাৰতীয় ৰসবাদী আলংকাৰিক সকলে অৱশ্যে ৰসৰ আলোচনাত ভক্তি বা বাৎসল্য ৰসক স্থান দিয়া নাই।

উপৰত উল্লেখ কৰা ৰূপগোস্বামীৰ মতে আৰু আন কেইজনমান বৈষ্ণৱ আচাৰ্য্যে ভক্তিক এটা প্ৰধান ৰস বুলি দৃঢ় ভাৱে মত প্ৰকাশ কৰিছে। এই বৈষ্ণৱ আচাৰ্য্য সকলক সৰ্বমুখীয় ভাৰতীয় ভক্তিবাদী আলংকাৰিক Medieval Indian Rhetorician বুলি কোৱা হৈছে। সেই সকলৰ ভিতৰত কবি কৰ্ণপুৰ, ৰূপ-গোস্বামী, মধুসূদন সৰস্বতী আদিৰ নাম উল্লেখযোগ্য।

Dimbeswar Barnah
Associate Professor, Deptt. of Assam

MA. 2nd Sem.

* কবি কৰ্ণপুৰ :- মহাৰাজ নৰনাৰায়ণ বা শঙ্কৰদেৱৰ সময়ৰ অন্যতম ৰত্ন হ'ল কবি কৰ্ণপুৰ। তেওঁ মধ্যযুগীয় ভাৰতীয় ভক্তিবাদী আলংকাৰিক সকলৰ অন্যতম মুকলি কৰ্ব পাৰি। তেওঁৰ দ্বাৰা ৰচিত অলংকাৰ 'কৌস্তুভ' অলংকাৰ শাস্ত্ৰৰ এখন উপাদেয় গ্ৰন্থ। গ্ৰন্থখনি 16.00 শতাব্দীৰ শেষাৰ্ধত ৰচিত বুলি কোৱা হৈছে। তেওঁৰ অলংকাৰ 'কৌস্তুভ' গ্ৰন্থত শ্বেত মুনিৰ আঠ প্ৰকাৰ ৰসৰ লগতে শান্ত, বাৎসল্য, প্ৰেমী আৰু ভক্তিৰ কৈ ৰস ১২বিধ বুলি প্ৰতিপাদন কৰিছে। তেওঁৰ মতে, প্ৰেম ভক্তিয়েই একমাত্ৰ স্থায়ী ৰস আৰু তাৰ পৰাই জলবুদবুদৰ দৰে বাকী বিলাক ৰস উৎপন্ন হয়।

* ৰূপগোস্বামী :-

মধ্যযুগীয় ভক্তিবাদী আলংকাৰিক সকলৰ ভিতৰত আন এজনী অন্যতম আলংকাৰিক হ'ল— ৰূপ গোস্বামী। তেওঁৰ দুখন অলংকাৰ গ্ৰন্থ হ'ল "ভক্তি-ৰসামৃত সিন্ধু" আৰু 'উজ্জ্বল নীলমণি'। ৰূপ গোস্বামী বৈষ্ণৱ আচাৰ্য্য সকলৰ ভিতৰত অন্যতম আছিল আৰু তেওঁ বৈষ্ণৱ দৰ্শনৰ মত অনুসৰি ৰসৰ আলোচনা আগবঢ়াইছে। তেওঁ শৃংগাৰ ৰসক উজ্জ্বল বা মধুৰ ৰস বুলি নামকৰণ কৰিছে। ভক্তি বিৰ্মিত এই উজ্জ্বল মধুৰ ৰসেই হ'ল ভক্তিৰস। পূৰ্ব ভাৰতৰ বৈষ্ণৱ কবি সকলৰ গীত পদ ৰচনাৰ মাজত উজ্জ্বল বা মধুৰ ৰসৰ মাজেদি ভক্তিৰস প্ৰকাশিত হৈ আছে। অসমৰ মহাপুৰুষ শংকৰদেৱৰ অনুপম সৃষ্টি কীৰ্তন ঘোষাৰ 'ৰাসক্ৰীড়া', ৰুক্মিণীহৰণ আদি সমস্ত আদি শৃংগাৰ ৰস উজ্জ্বল বা মধুৰ ৰসৰ ৰূপেৰে ভক্তিৰসত পৰিণত

হোৱা দেখা পাওঁ। কৃষ্ণ প্ৰেম বা কৃষ্ণ ৰতি এই ভক্তিৰসৰ স্থায়ী ভাব। বৈষ্ণৱ আচাৰ্যসকলৰ মতে ভক্তি ৰসৰ কেইটামান উপৰ্ভেদ – শান্ত, প্ৰীতি নাইবা দাস্য, প্ৰেয়ঃ বা সখ্য, বৎসল্য আৰু মধুৰ বা উজ্জ্বল। ৰূপ গোস্বামীৰ মতে ভক্তি ৰস প্ৰধান আৰু মুখ্য ভক্তিৰস। গৌণ ভক্তিৰসৰ অন্তৰ্গত হল- হাস্য, অদ্ভুত বা বীৰ, কৰুণ, ৰৌদ্ৰ, ভয়ানক আৰু বীভৎস। বৈষ্ণৱ আচাৰ্য সকলে বিশ্বাস কৰে যে এই সকলো ৰসৰে মূল হৈছে ভক্তিৰস।

ভোজবাজ :-

মধ্যযুগৰ আন এগৰাকী আলংকাৰিক হল- ভোজৰাজ। তেওঁ সৰস্বতী কণ্ঠাভৰণ নামৰ পুথিত আটাইতকৈ ৰসৰ উপৰিও তেওঁ সৰস্বতী কণ্ঠাভৰণ নামৰ পুথিত আটাইতকৈ ৰসৰ কথা উল্লেখ কৰিছে। সেইকেইবিধ হল প্ৰেয়ঃ শান্ত, ৰৌদ্ৰ আৰু উদ্ধত। তেওঁ শৃংগাৰ প্ৰকাশ নামৰ পুথিত শৃংগাৰ ৰসকে একমাত্ৰ ৰস বুলি যুক্তি আগবঢ়াইছে।

মধুসূদন সৰস্বতী :-

এই গৰাকী ভক্তিবাদী আলংকাৰিকে পঞ্চদশ শতিকাৰ শেষৰ ফালৰ সন্দৰ্ভাৰ্শনিক বৈষ্ণৱ আচাৰ্য্য মধুসূদন সৰস্বতী অদ্বৈতবাদী আৰু ভক্তি ৰসিক আছিল। মধুসূদন সৰস্বতীয়ে ভগৱত ভক্তি ৰসায়ন গ্ৰন্থ ৰচনা কৰি ভক্তি ৰসৰ বিষয়ে আলোচনা আগবঢ়াইছে।

— x —

Dimbeswar Barnoli
Associate Professor, Deptt. of Assam